



Μαρξισμός και θρησκεία: Θεωρία και πολιτική



γράφει ο ΘΑΝΑΣΗΣ ΒΑΚΑΛΙΟΣ*

Θεωρητικά υπάρχει το ασύμβατο ανάμεσα στην κοσμοαντίληψη της θρησκείας και του μαρξισμού, με προεκτάσεις στη φιλοσοφία του ανθρώπου, τη στάση του απέναντι στην κοινωνία και τον εαυτό του, αλλά και την αντίληψή του για τον κόσμο του μέλλοντος. Το άρθρο αυτό πραγματεύεται τη σχέση μαρξισμού και θρησκείας και τους όρους της προσέγκυσης των θρησκευόμενων ανθρώπων στο επαναστατικό κίνημα. Στόχος είναι η διερεύνηση της διαλεκτικής μεταξύ θεωρίας και πολιτικής με έμφαση στη συνειδησιακή μετάλλαξη του πιστού που συμμετέχει στον αγώνα για την αλλαγή του κόσμου. Μέσα από μια ορισμένη ανάγνωση της χριστιανικής θρησκείας γύρω από τις ιδέες της κοινοκτημοσύνης, του ανθρωπισμού και της ισότητας επιχειρείται αφενός να βρεθούν κοινοί τόποι, αλλά και διαφορές με αντίστοιχες αναφορές του σοσιαλισμού-κομμουνισμού και αφετέρου να διερευνηθεί η ανάγκη του ανθρώπου για την πίστη σε μια «ανώτερη δύναμη».

Θεωρητικά υπάρχει το ασύμβατο ανάμεσα στην κοσμοαντίληψη της θρησκείας (της θεολογίας) και του μαρξισμού, με προεκτάσεις στη φιλοσοφία του ανθρώπου, τη στάση του απέναντι στην κοινωνία και τον εαυτό του, αλλά και την

αντίληψή του για τον κόσμο του μέλλοντος. Αυτή η διαφορά, με τη μορφή της κάθετης αντιπαράθεσης, παρακολουθεί τη σχέση Διαφωτισμού και μαρξισμού, από τη μια, και θεολογίας, από την άλλη. Η τάση συμβιβασμού της λεγόμενης «διπλής αλήθειας» για τον κόσμο, που τον τελευταίο καιρό έχει έλθει στο προσκήνιο σε επιστημονικά συνέδρια

*** Διδάκτωρ Φιλοσοφίας, ομότιμος
καθηγητής Κοινωνιολογίας, συγγραφέας**

και έχει διαδοθεί ευρέως, δεν αλλάζει τα πράγματα¹. Για κάθε σοβαρό διανοητή είναι αδιαμφισβήτητη η άποψη ότι ο κόσμος της θρησκείας και ο κόσμος της επιστήμης είναι δύο λογικά-θεωρητικά ασύμβατοι κόσμοι. Φύση και επιστήμη είναι συμβατοί κόσμοι, ενώ φύση και θρησκεία είναι ασύμβατοι.

Οι κλασικοί του μαρξισμού έχουν μεταφέρει αυτό το ασύμβατο και στην κοινωνική θεωρία. Η κοινωνία στην οποία στοχεύει ο μαρξισμός είναι ο επιστημονικός σοσιαλισμός. Στο άρθρο του με τον τίτλο «Σχετικά με τη στάση του εργατικού κόμματος απέναντι στη θρησκεία», ο Λένιν (Lenin) υιοθέτησε την παρακάτω θέση του Ένγκελς (Engels) για να υποστηρίξει τη δική του θέση για τη στάση του εργατικού κινήματος, απέναντι στη θρησκεία και απέναντι στους πιστούς.

Η πίστη, σύμφωνα με τον Ένγκελς, είναι προσωπική υπόθεση του καθενός και το κόμμα θα πρέπει να δουλεύει για την προσέλκυση και των πιστών εργατών στο επαναστατικό κίνημα. Γράφει:

«Ο Ένγκελς κατηγορεί τους μπλανκιστές ότι δεν μπορούν να καταλάβουν πως μονάχα η ταξική πάλη των εργατικών μαζών, που τραβά ολόπλευρα τα πιο πλατιά στρώματα του προλεταριάτου στη συνειδητή και επαναστατική κοινωνική πρακτική, είναι σε θέση ν' απελευθερώσει στην πράξη τις καταπιεζόμενες μάζες από το ζυγό της θρησκείας, ενώ η ανακήρυξη σε πολιτικό καθήκον του εργατικού κόμματος του πολέμου κατά της θρησκείας είναι αναρχική λογοκοπία».

(Λένιν, 1978)

Συγχρόνως, ο Λένιν δηλώνει ότι «ο μαρξισμός είναι υλισμός. Σαν τέτοιος είναι εξίσου αμείλικτα εχθρικός προς τη θρησκεία, όσο και ο υλισμός των εγκυκλοπαιδιστών του 18ου αιώνα ή ο υλισμός του Φόιερμπαχ (Feuerbach). Αυτό είναι αναμφισβήτητο».

Για όσους έχουν την τάση να μεταφέρουν αδιαμεσολάβητα θέσεις της θεωρίας στην πολιτική, αυτή η δήλωση του Λένιν εμφανίζεται ως μία παραδοξότητα, ως αντίφαση. Το πράττουν αυτό όσοι αγνοούν το γεγονός ότι η πολιτική ως τέχνη του εφικτού έχει τη σχετική δική της αυτόνομη λογική. Ακόμα, θα μπορούσε να πει κανείς ότι αγνοούν τη διαλεκτική θεωρίας και πολιτικής. Αυτό το υπαινίσσεται ο Λένιν στο παραπάνω άρθρο του. Σε τι συνίσταται αυτή η διαλεκτική;

Η μαρξιστική πολιτική (αυτή μας ενδιαφέρει εδώ) εκφράζει σε δύο επίπεδα την πραγματικότητα: α) τη δυναμική της κοινωνίας με κριτήριο τις δυνατότητες υπέρβασης του καπιταλισμού και δρομολόγησης της διαδικασίας μετάβασης στο σοσιαλισμό και β) τα συμφέροντα των εργαζομένων, τα οποία τα αντιμετωπίζει και ως κίνητρο για τη διαδικασία ταξικής συνειδητοποίησης της σχέσης τους με το κεφάλαιο. Η ενεργός συμμετοχή του εργάτη στον αγώνα κατά του κεφαλαίου με σκοπό το σοσιαλισμό και,

1. Τόσο έχει προχωρήσει στις μέρες μας η διάδοση της θεωρίας περί της «διπλής αλήθειας», δηλαδή της επιστημονικής και της «εξ αποκαλύψεως αλήθειας» ως στοιχείο και συντελεστής της ανθρώπινης διάνοιας και του ανθρώπινου πολιτισμού, που κρίθηκε αναγκαίο το σκεπτικό της να γίνει κτήμα όλης της κοινωνίας, με δίσυλο την παιδεία. Ενδεικτικά, στο βιβλίο των Θρησκευτικών της Β΄ τάξης Γενικού Λυκείου, στο κεφάλαιο «Σχέσεις πίστης και επιστήμης», διαβάζουμε τα εξής: «Καταρχήν πρέπει να επισημάνουμε ότι δεν υπάρχει θέμα αντίθεσης ή σύγκρουσης μεταξύ τους. Πίστη και επιστήμη είναι δυο μεγάλα πνευματικά μεγέθη αλληλοσυμπληρούμενα και όχι αλληλοαποκλειόμενα. Είναι δυο εκδηλώσεις του ανθρώπινου πνεύματος που κινούνται σε διαφορετικά επίπεδα. Επιστήμη και θρησκεία έχουν αυτόνομες περιοχές ενδιαφερόντων και έρευνας: ανταποκρίνονται σε διαφορετικές αξιολογικές ροπές και ανάγκες της ενιαίας ανθρώπινης ύπαρξης. Η επιστήμη ερευνά τα μυστήρια της δημιουργίας, ασχολείται με το επιστημολογικό, ενώ η θρησκεία ασχολείται με το μυστήριο του Δημιουργού, το υπεραίσθητο. Είναι δύο κύκλοι επαφπόμενοι ή και ταυτιζόμενοι, αλλά όχι ταυτιζόμενοι ή συγκρουόμενοι. Επομένως, η σχέση πίστης και επιστήμης δεν μπορεί να είναι αντιθετική ή εχθρική, αλλά διαλεκτική. Κι αυτό γιατί έχουν κοινή αφετηρία στην πνευματική υπόσταση του ανθρώπου και ουσιαστικά στοχεύουν στην κατάκτηση της αλήθειας και την εξασφάλιση της ευτυχίας του. Κρίνονται όμως, μαζί ή χωριστά, από το κατά πόσον οδηγούν τον άνθρωπο στον εξανθρωπισμό του ή στον απανθρωπισμό του». Νομίζω ότι περιττεύει ο σχολιασμός μου. Σημειώνω μόνο ότι αυτή η επιλογή είναι ενδεικτική για την απόκλιση της σύγχρονης αστικής τάξης από το πνεύμα του Διαφωτισμού.

πολύ περισσότερο, η ενεργός συμμετοχή του στον αγώνα για τη δημιουργία ενός άλλου κόσμου, που τον εκφράζει ταξικά και ανθρωπολογικά, παρακολουθείται από τη διαδικασία συνειδητοποίησης της αλήθειας ότι ο άνθρωπος είναι αιτία και δημιουργός του εαυτού του, του κόσμου του ανθρώπου, χωρίς την αναφορά σε μια τρίτη δύναμη. Με την ολοκλήρωση αυτής της διαδικασίας ο πιστός απαλλάσσεται από τη θρησκευτική αλλοτρίωση, γίνεται ο αυθεντικός ανθρώπινος εαυτός του. Στο σοσιαλισμό «απονεκρώνεται» η θρησκεία και στον κομμουνισμό παύει να αποτελεί κοινωνικό φαινόμενο, εξαλείφεται παντελώς.

Θα πρέπει να πω ότι αυτό δεν έχει ειπωθεί ρητά από τους κλασικούς του μαρξισμού. Προκύπτει λογικά από τη θέση ότι με την εξάλειψη των κοινωνικών καταστάσεων και αιτιών, των «ριζών» της, όπως έλεγε ο Λένιν, η θρησκεία εξαλείφεται ως κοινωνικό φαινόμενο. Αυτή η θέση αποτελεί, κατά τον Μαρξ (Marx), τη βάση της αντιθρησκευτικής κριτικής. Στο ρητορικό ερώτημα για το ποια είναι και ποια πρέπει να είναι η βάση της αντιθρησκευτικής κριτικής, αλλά μαζί και στο ερώτημα ποιες ανθρώπινες ανάγκες «καλείται» να ικανοποιήσει η θρησκεία, σε έναν «ανεστραμμένο» και θα συμπλήρωνα, αλλοτριωτικό και αλλοτριωμένο κόσμο, ο Μαρξ έδωσε την εξής κλασική απάντηση:

«Η βάση της αντιθρησκευτικής κριτικής είναι: ο άνθρωπος κάνει τη θρησκεία, όχι η θρησκεία τον άνθρωπο. Βέβαια, η θρησκεία είναι η αυτοσυνείδηση και η αυτοσυναίσθηση του ανθρώπου, που ακόμη δεν έχει βρει τον εαυτό του, ή που τον έχει ξαναχάσει. Ο άνθρωπος όμως δεν είναι μια αφηρημένη ουσία κουρνιασμένη κάπου έξω από τον κόσμο. Ο άνθρωπος είναι ο κόσμος του ανθρώπου, το κράτος, η κοινωνία. Το κράτος αυτό, η κοινωνία αυτή, παράγουν τη θρησκεία, μια ανεστραμμένη συνείδηση του κόσμου, γιατί αυτά τα ίδια είναι ένας κόσμος ανεστραμμένος. Η θρησκεία είναι η καθολική θεωρία του κόσμου τούτου, η εγκυκλοπαιδική του

συνόψιση, η εκλαϊκευμένη λογική του, το σπิริτουαλιστικό του *point d'honneur*, ο ενθουσιασμός του, η ηθική του κύρωση, το μεγαλόηρεπο συμπλήρωμά του, το καθολικό θεμέλιο της παραμυθίας του και της δικαίωσής του. Είναι η φαντασμαγορική πραγμάτωση της ανθρώπινης ουσίας, γιατί η ανθρώπινη ουσία δεν έχει πραγματωθεί αληθινά. Πάλι, λοιπόν, ενάντια στη θρησκεία σημαίνει πάλη ενάντια στον κόσμο, που πνευματικό του άρωμα είναι η θρησκεία. Η θρησκευτική καχεξία είναι, κατά ένα μέρος, η έκφραση της πραγματικής καχεξίας και, κατά ένα άλλο, η διαμαρτυρία ενάντια στην πραγματική καχεξία. Η θρησκεία είναι ο στεναγμός του καταπιεζόμενου πλάσματος, η θαλπωρή ενός άκαρδου κόσμου, είναι το πνεύμα ενός κόσμου απ' όπου το πνεύμα έχει λείψει. Η θρησκεία είναι το όπιο του λαού. Ξεπέρασμα της θρησκείας σαν απατηλής ευτυχίας του λαού σημαίνει την απαίτηση της πραγματικής του ευτυχίας. Η απαίτηση να αρνηθεί τις αυταπάτες σχετικά με την κατάστασή του σημαίνει απαίτηση να αρνηθεί μια κατάσταση που έχει ανάγκη από αυταπάτες. Η κριτική της θρησκείας είναι λοιπόν εν σπέρματι η κριτική της κοιλάδας αυτής των δακρύων, που η θρησκεία αποτελεί το φωτιστόφάνο της».

(Μαρξ, 1978)

Αξίζει, νομίζω, να σημειωθεί ότι ο Μαρξ εδω δεν κάνει λόγο για ειδολογικές αιτίες του θρησκευτικού φαινομένου, όπως κάνει η θεολογία, η Εκκλησία και όλο το ιδεολογικό κατεστημένο που την υπηρετεί. Γνωρίζοντας το έργο του θα μπορούσα να πω ότι ο Μαρξ φαίνεται να απορρίπτει αυτή την άποψη. Η πίστη σε κάποιον θεό δεν είναι στη φύση του ανθρώπου. Αυτή είναι η άποψη του Μαρξ και των μαρξιστών μελετητών του θρησκευτικού φαινομένου, γενικότερα, καθώς και άλλων σοβάρων μελετητών του. Όμως το ερώτημα παραμένει. Υπάρχει ειδολογική υπαρξιακή ανάγκη του ανθρώπου για την πίστη σε μια «άνωτερη δύναμη», σε έναν θεό, ή και για περισσότερους θεούς; (βλέπε την ελληνική αρχαιότητα, με τους δώδεκα θεούς). Σ'

αυτό το ερώτημα δεν υπάρχει εμπειρικά, άρα και ερευνητικά-επιστημονικά, πλήρως τεκμηριωμένη απάντηση. Ένας λόγος γι' αυτό είναι ότι εξακολουθούν να υπάρχουν οι καταστάσεις που αναπαράγουν το θρησκευτικό φαινόμενο. Μάλιστα, μετά την πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού, μετά την πλήρη και απόλυτη επικράτηση της κυριαρχίας του κεφαλαίου σε όλο τον κόσμο, παρουσιάστηκε το φαινόμενο (μερικής) επανάκαμψης της θρησκείας και σε χώρες που είχε δραστηκά υποχωρήσει. Αυτό συνέβηκε και συμβαίνει εξαιτίας και του γεγονότος ότι αυτή την ιστορική στιγμή λείπει η ελπίδα στα ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού για τη δυνατότητα δημιουργίας ενός αυθεντικά ανθρώπινου κόσμου, η ελπίδα για την εγκόσμια ευτυχία. Λείπει ένα ρωμαλέο κοινωνικό-πολιτικό κίνημα το οποίο να μπορεί να υποσχεθεί την κατάργηση «μιας κατάστασης που έχει ανάγκη από αυταπάτες» (Μαρξ).

Το ερώτημα είναι αν στις συνθήκες της καπιταλιστικά παγκοσμιοποιημένης ανθρωπότητας η ενεργός συμμετοχή του θρησκευόμενου στο επαναστατικό κίνημα μπορεί να εξουδετερώσει την ανάγκη του για ένα μεταφυσικό στήριγμα. Πιστεύω ότι μια σοβαρή έρευνα (έργο εξαιρετικά δύσκολο με αμφιλεγόμενο αποτέλεσμα) θα αποδείκνυε ότι υπάρχουν στιγμές που το μεγαλύτερο μέρος των πιστών αισθάνονται την ανάγκη του θεού, και ένα ευρύτερο φάσμα ανθρώπων την ανάγκη μιας «ανώτερης δύναμης». Σε συνθήκες με ελάχιστες τις (χρονικά ορατές) πιθανότητες για τη νικηφόρα έκβαση του αγώνα εναντίον της εξουσίας του κεφαλαίου, η μεταφυσική πίστη θα εξακολουθεί να λειτουργεί ως ένα σύνδρομο της ζωής του καταπιεζόμενου. Ωστόσο, αξίζει, νομίζω, να πω ότι ο Λένιν πίστευε στην παιδαγωγική δύναμη του επαναστατικού κινήματος που αναμορφώνει τον άνθρωπο. Η άποψή του ότι η επανάσταση είναι έργο των εργατών περιέκλεισε μέσα της και αυτή την παράμετρο. Έτσι εξηγείται η «μεγαλοθυμία» του για το «τράβηγμα», την προσέλκυση των θρησκευόμενων εργατών στο κόμμα. Γράφει στο άρθρο

που αναφέρθηκε παραπάνω: «Πρέπει όχι μονάχα να δεχόμαστε, μα και να τραβούμε με κάθε τρόπο στο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα όλους τους εργάτες που διατηρούν την πίστη στο θεό. Είμαστε κατηγορηματικά αντίθετοι στην παραμικρότερη προσβολή των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων, μα τους τραβούμε για να τους διαπαιδαγωγήσουμε στο πνεύμα του προγράμματός μας και όχι για να το καταπολεμήσουν ενεργά».

Ωστόσο, δίνει έμφαση στη θέση του Ένγκελς ότι «η θρησκεία είναι προσωπική υπόθεση», σπεύδοντας να σημειώσει ότι για το κόμμα δεν είναι προσωπική υπόθεση. Το κόμμα, γράφει, δεν πρέπει να παραιτείται από το «να δουλεύει υπομονετικά για το έργο της οργάνωσης και διαφώτισης του προλεταριάτου που οδηγεί στην απονέκρωση της θρησκείας». Βέβαια, η διαδικασία απαλλαγής του θρησκευόμενου από την πίστη για την ύπαρξη του θεού και για την πίστη στον «θεϊκό λόγο» δεν είναι απλώς ζήτημα διαφώτισης, διαπαιδαγώγησης· είναι και (ή είναι πρωτίστως) και ζήτημα του ίδιου του πιστού. Έχει να κάνει με τη συνειδησιακή διαδικασία που οδηγεί στην «απονέκρωση» της πίστης και στη συνέχεια, σε ένα άλλο στάδιο, στο στάδιο της πλήρους απαλλαγής από την πίστη του, δηλαδή από τον θρησκευτικά αλλοτριωμένο εαυτό του και την επανάκτηση ή την ανάκτηση του αυθεντικού ανθρώπινου εαυτού του. Έτσι, λαμβάνοντας ως δεδομένο ότι μεγάλο τμήμα των θρησκευόμενων που συμμετέχουν στο επαναστατικό κίνημα ή και στο κόμμα διατηρούν την πίστη τους, θα ήταν χρήσιμο να μελετούσε κανείς το φαινόμενο αυτό σε συνδυασμό με το ερώτημα που αφορά στον τρόπο ή τους τρόπους που το θρησκευόμενο άτομο «διευθετεί» μέσα του την αντίφαση ανάμεσα στην κοσμοαντίληψη ή και τη φιλοσοφία ζωής που προσβέει και εκφράζει το κόμμα και την κοσμοαντίληψη και φιλοσοφία ζωής του ίδιου ως θρησκευόμενου.

Στο κέντρο μιας τέτοιας προσπάθειας θα πρέπει να είναι το ερώτημα αν η ενεργός συμμετοχή του πιστού, του



θρησκευόμενοι στο επαναστατικό κίνημα που στοχεύει στην ανατροπή του συστήματος που αναπαράγει τη θρησκευτική αλλοτρίωση, μπορεί να συμβάλει αποφασιστικά στην υπέρβαση του φάσματος των συνειδησιακών αντιφάσεων που ο πιστός κουβαλά μέσα του. Το ερώτημα αυτό αφορά και την ενεργό συμμετοχή του θρησκευόμενου στη διαδικασία μετάβασης στο σοσιαλισμό, που είναι, βέβαια, μια διαδικασία η οποία παρακολουθείται ή και σημαδεύεται πολιτικά, αλλά και ηθικά-ιδεολογικά, από τους νόμους και τις αντιπαραθέσεις της ταξικής πάλης.

Δεν γνωρίζω να υπάρχει μελέτη από το χώρο του μαρξισμού για το θέμα. Και για το λόγο αυτό περιορίζομαι στην ανάπτυξη ενός προβληματισμού και όχι σε μια ολοκληρωμένη μελέτη του θέματος. Πάντως, είναι βέβαιο ότι, μετά την επικυριαρχία του σταλινισμού στο κομμουνιστικό κίνημα, στο χώρο του μαρξισμού είχε επικρατήσει η άποψη ότι ο θρησκευόμενος δεν μπορεί να λειτουργήσει θετικά ούτε ως μέλος του κόμματος, ούτε ως ουσιαστικός συντελεστής στον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας.

Ο αθεϊσμός θεωρήθηκε αναπόσπαστη ιδιότητα του κομμουνιστή. Αυτό μπορεί να το διαπιστώσει κανείς εκ του αποτελέσματος. Στο ΚΚΣΕ, και μετά σε όλα τα

κομμουνιστικά κόμματα, ένας θρησκευόμενος πιστός δε μπορούσε να γίνει μέλος του κόμματος. Ένα από τα ερωτήματα που έθεταν τα μέλη του κόμματος στην ειδική συνεδρίαση της οργάνωσης βάσης (ΚΟΒ), που αποφάσιζε για την αποδοχή της αίτησης του υποψήφιου μέλους του κόμματος, ήταν το ερώτημα αν πιστεύει στο θεό, αν είναι θρησκευόμενος. Και δεν ήταν σπάνιες οι περιπτώσεις που ο υποψήφιος ψευδόταν. Αυτό αφορούσε περισσότερο φιλόδοξα άτομα που σκόπευαν να καταλάβουν μελλοντικά κάποια θέση στον κρατικό μηχανισμό. Είναι άλλης τάξης θέμα αν η ίδια η καριέρα τους, αργότερα, συνοδευόταν από μια διαδικασία απονέκρωσης της θρησκευτικής τους αντίληψης και συνείδησης. Και υπήρχαν πολλές τέτοιες περιπτώσεις. Το λέω αυτό από την εμπειρία μου στην Ουγγαρία, γνωρίζοντας και συγκεκριμένες περιπτώσεις. Βέβαια, η υποκρισία σ' αυτές τις περιπτώσεις ήταν μέρος και όρος του τρόπου ζωής του ατόμου.

Μπορούμε με βεβαιότητα να μιλήσουμε για μια διαδικασία «απονέκρωσης» της θρησκείας στη Σοβιετική Ένωση και σε άλλες χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού, σε μεγάλα στρώματα του πληθυσμού. Στην πορεία αυτής της εξέλιξης αναδείχτηκε και ενισχύθηκε η άποψη ότι υπάρχουν πολλά κοινά στοιχεία ανά-

μεσα στο αξιακό σύστημα της χριστιανιστικής και το κομμουνιστικό αξιακό σύστημα, ενώ διατηρούνταν και αναπαράγονταν το φαινόμενο ηθικής της καθημερινότητας να διαχέεται από τις ηθικές αξίες και τους κανόνες της χριστιανικής ηθικής. Αυτό συνειδητά ή, πολύ περισσότερο, με ένα αυθόρμητο τρόπο, αναπαράγονταν μέσα από την οικογενειακή αγωγή και μεταφερόταν από γενιά σε γενιά, ενώ διαρκώς μεγάλωνε το τμήμα του πληθυσμού που έδινε σ' αυτές τις ηθικές αξίες κοσμικό ή και σαφές σοσιαλιστικό ή και κομμουνιστικό περιεχόμενο. Αυτή η εκτίμηση αφορά λιγότερο τις άλλες πρώην σοσιαλιστικές χώρες. Πάντως, τις αφορά και αυτές.

Θα μπορούσα λοιπόν να πω ότι, με εξαίρεση την Πολωνία, σε ένα μεγάλο τμήμα του πληθυσμού αυτών των χωρών υπήρξε μία εξέλιξη ως προς την άποψη για τις «κοινές» ηθικές αξίες χριστιανισμού και κομμουνισμού, υπέρ της κοσμικής και κομμουνιστικής ερμηνείας τους. Σπεύδω να πω ότι αυτές οι εκτιμήσεις δεν είναι προϊόν ειδικής έρευνας, αλλά δεν είναι και αυθαίρετες. Οι γνώσεις μου και οι μελέτες μου για τη Σοβιετική Ένωση και την Ουγγαρία, αλλά και για τις άλλες πρώην σοσιαλιστικές χώρες, με εξαίρεση τη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας (για την οποία δεν μπορώ ακόμα και υποθετικά να εκφράσω άποψη), μου επιτρέπουν να διατυπώσω αυτή την εκτίμηση. Θα πρέπει, βέβαια, να πω ότι αυτή η εκτίμηση χρήζει βιβλιογραφικής τεκμηρίωσης. Και υπάρχει τέτοια βιβλιογραφία.

Μπορούμε, λοιπόν, με μεγάλο βαθμό ανταπόκρισης, να κρίνουμε εκ του αποτελέσματος. Είναι βέβαιο ότι, μετά τη δεκαετία του 1960, τα θρησκευτικά πρότυπα ζωής είχαν πάψει να επηρεάζουν τον τρόπο ζωής των ανθρώπων. Ήταν η περίοδος που τα πρότυπα του καταναλωτισμού που εισέρχονται και σ' αυτές τις χώρες ερμηνεύονται μέσα από την υπόσχεση και τον διακηρυγμένο ιστορικό σκοπό του κομμουνισμού, με έμφαση στη μαρξική θέση περί κοινωνίας της αφθονίας, αλλά και μέσα από την υλιστική κοσμοαντίληψη που καλλιεργείται

κυρίως από την παιδεία, αλλά και από τα ΜΜΕ – ανάλογα και με τη χώρα.

Εξάλλου, η περίοδος 1960-1970 είναι η περίοδος που η Σοβιετική Ένωση, με το διαστημικό της πρόγραμμα, αλλά και με την ανάπτυξη της σύγχρονης πολεμικής της βιομηχανίας, έχει μπει στην εποχή της επιστημονικοτεχνικής επανάστασης (ΕΤΕ). Συγχρόνως, αυτή είναι η «εποχή της ισορροπίας του τρόμου» που συνοδεύεται από το φόβο για το ολοκαύτωμα της ανθρωπότητας, που όμως, στις χώρες αυτές αυτή η απειλή δεν συνδέεται με την αναφορά σε χριστιανικές ή θρησκευτικές εν γένει «ερμηνείες» και προφητείες. Η απειλή αυτή συνδέεται με τις επιλογές του ανθρώπου καθώς και με τα ταξικά συμφέροντα. Ο άνθρωπος είναι η πηγή και η αιτία του καλού και του κακού για την ανθρωπότητα και για το μέλλον της. Η άποψη του μαρξισμού είχε μεγάλη αποδοχή από τον κόσμο, πρωτίστως από τη νεολαία. Ακόμα και η ευρέως διαδεδομένη άποψη για το πεπρωμένο του ανθρώπου είχε υποχωρήσει καίρια για το μεγαλύτερο, μάλλον, μέρος του πληθυσμού, χωρίς να έχει πάψει να αναπαράγεται και να επηρεάζει την αντίληψη για το μέλλον του κόσμου – χωρίς τις θρησκευτικές ερμηνείες. Πάντως, οι θρησκευτικού χαρακτήρα προλήψεις δεν είχαν εξαιρεθεί εντελώς, και δεν μπορούσε να συμβεί αυτό σε ορισμένες ή και σε πολλές περιπτώσεις ατόμων.

Όλη αυτή η εμπειρία συννηγορεί υπέρ της μαρξικής-μαρξιστικής άποψης που δίνει έμφαση στις κοινωνικές ρίζες, στις κοινωνικές αιτίες της θρησκείας. Ωστόσο, εξακολουθεί να μένει ανοικτό το ερώτημα για τις υπαρξιακού χαρακτήρα ειδολογικές αιτίες, σε σχέση και με τις ατομικές φιλοδοξίες του ατόμου, που υπερβαίνουν τις ικανότητές του, ή και με την πίστη του στο τυχαίο ή με τον εθισμό στο τυχαίο. Και είναι βέβαιο ότι η πίστη στο τυχαίο (και μαζί συχνά στο μοιραίο, στο πεπρωμένο) έχει να κάνει με το καλό και το κακό για το άτομο και για τη συλλογικότητα στην οποία ανήκει, με συχνή, επίσης, αναφορά στην ευτυχία του ατόμου και των αγαπημέ-

νων προσώπων του. Και αυτά τα φαινόμενα συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι η επαναστατική Αριστερά θα πρέπει να δει τον θρησκευόμενο (δεν μιλώ εδώ για τον θρησκόληπτο, ούτε, βέβαια, για το φονταμενταλιστή θρησκόληπτο) ως εν δυνάμει σύμμαχο στον αγώνα της για την αλλαγή του κόσμου, με τη βεβαιότητα ότι εντασσόμενος ο πιστός οργανικά σ' αυτόν τον αγώνα συμμετέχει στη δι-αδικασία απελευθέρωσής του από κάθε μορφή αλλοτρίωσης.

Η Αριστερά, διδασκομένη από την ιστορία γενικά και από τη δική της ιστορία ειδικότερα, και μελετώντας την ιστορία των θρησκευτικών λαϊκών κινημάτων, καθώς και τα αξιολογικά συστήματα των θρησκειών (εδώ μας ενδιαφέρει ο χριστιανισμός), το βαθμό ανταπόκρισης αυτών των αξιών στην κοινωνική συνείδηση και την κοινωνική συμπεριφορά των πιστών, του λαού, οφείλει να αναγνωρίσει και να εκτιμήσει ανάλογα τις θετικές πλευρές αυτού του αξιολογικού συστήματος, αλλά και τη συγκεκριμένη έκφρασή τους μέσα από την κοινωνική και πολιτική δραστηριότητα των ιδεολογικών, παιδαγωγικών και πολιτιστικών φορέων τους. Οφείλει να μελετήσει – για την περίοδο της μετάβασης στο σοσιαλισμό– τη δυνατότητα ενσωμάτωσης των χριστιανικών αρχών και αξιών (ποιων και πώς;) στον αξιακό κόσμο του σοσιαλισμού, σε συνδυασμό με την κριτική αντιμετώπιση της αλλοτρίωσης που κουβαλά μέσα της η θρησκεία, η θρησκευτική πίστη, με όλες τις μορφές έκφρασής της. Το έργο που έχει επιτελεστεί σε χώρες του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού (εδώ έχω υπόψη μου πρωτίστως την Ουγγαρία και την Τσεχοσλοβακία) είναι άξιο ειδικής μελέτης. Εξάλλου, υπάρχει σοβαρό ερευνητικό-μελετητικό έργο για το κίνημα της «Θεολογίας της Απελευθέρωσης», και για την εμπειρία από τη συμμετοχή ενός μέλους του κλήρου στα επαναστατικά κινήματα της Λατινικής Αμερικής, που θα άξιζε να το ξαναδούμε με όλες τις αντιφάσεις, τις αδυναμίες, τα λάθη του και τα αδιέξοδά του.

Υπάρχουν αρχές και αξίες του χριστιανισμού που, ενώ είναι ενταγμένες

σε ένα ιδεολογικό πλαίσιο που αναπαράγει τη συνειδησιακή αλλοτρίωση, λειτουργώντας ως κίνητρα κοινωνικής συμπεριφοράς του ατόμου, μπορούν να παρακινήσουν σε ενέργειες που στοχεύουν στην κατάργηση των κοινωνικών αιτιών της! Η ιστορική εμπειρία των κοινωνικών εξεγέρσεων και επαναστάσεων το επιβεβαιώνει αυτό. Το ερώτημα είναι αν αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη ριζική αλλαγή θεώρησης του κόσμου, την αλλαγή της στάσης του πιστού απέναντι στον κόσμο και στον εαυτό του. Αυτό έγινε αντικείμενο πολλών ερευνών. Δεν αναφέρομαι σ' αυτές και δεν κρίνω, δεν εκτιμώ εδώ τα αποτελέσματά τους. Λαμβάνω ως βέβαιο ότι ο πιστός που συμμετέχει ενεργά και με συνέπεια σε ένα τέτοιο κίνημα ως κοινωνικό άτομο έρχεται ενώπιος ενωπίω με τον θρησκευτικό εαυτό του. Αυτό του επιτρέπει να δώσει ένα πραγματικό περιεχόμενο σε αρχές και αξίες του χριστιανισμού που εκφράζουν το επαναστατικό πνεύμα της εποχής και του ίδιου του επαναστατικού κινήματος.

Η ατομική ιδιοκτησία, κατά τον Μαρξ, είναι η απώτερη αιτία και πηγή της αλλοτρίωσης ανθρώπου από άνθρωπο, μαζί και αιτία ανταγωνιστικής εγωιστικής αντιπαράθεσης των ανθρώπων. Ο χριστιανισμός από τη γέννησή του διακηρύττει την ιδέα της κοινοκτημοσύνης, της κατάργησης της ατομικής ιδιοκτησίας, ενώ παράλληλα αποδέχεται την ιδιοκτησιακή σχέση του θεού πάνω στους ανθρώπους (Καινή Διαθήκη)! Ο θεός του χριστιανισμού δεν είναι μόνο γεννήτορας του ανθρώπου, αλλά και αφέντης του – στο βαθμό που του αναγνωρίζεται η εξουσία πάνω στη ζωή και το θάνατο του ανθρώπου! Η ιδέα της κοινοκτημοσύνης του χριστιανισμού είναι μια μορφή έκφρασης αυτού του παραδόξου, αφού το αίτημα της κοινοκτημοσύνης δεν γίνεται στο όνομα του ανθρώπου, αλλά στο όνομα μιας τρίτης δύναμης, ξένης προς αυτόν και πάνω από αυτόν – του θεού.

Ωστόσο, έχει επιβεβαιωθεί μυριάδες φορές η θετική στάση εκατομμυρίων πιστών (και όχι μόνο χριστιανών) απέναντι

στην ιδέα της Αριστεράς για μια κοινωνία που βασίζεται στην αρχή της κοινωνικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής και των φυσικών πόρων. Πρόκειται για φαινόμενο που λειτουργεί ή που μπορεί να λειτουργήσει ως πραγματικός συντελεστής στην επανάσταση ή ακόμα και στο κοινωνικό-ιστορικό γίνεσθαι μετάβασης στο σοσιαλισμό.

Είναι βέβαιο ότι η πλειοψηφία των εργατών και των αγροτών που υποστήριξαν τους κομμουνιστές στη ρωσική Οκτωβριανή Επανάσταση ήταν θρήσκοι. Πίστευαν στην ιδέα της κοινοκτημοσύνης, της ισότητας, πίστευαν στην κατάργηση της εξουσίας των πλουσίων κ.λπ. Γι' αυτό, για τους περισσότερους συνειδησιακά δεν ήταν δύσκολο να δεχτούν με ενθουσιασμό τις ηθικές και ιδεολογικές αξίες του νέου καθεστώτος, διατηρώντας ενδόμυχα την πίστη τους στο θεό. Παράλληλα, πολλοί από αυτούς, κυρίως οι εργαζόμενοι νέοι, σε μαζική κλίμακα, παρακολουθούσαν τα σεμινάρια του μαρξισμού όπου άκουγαν, συχνά ωμή, προπαγανδιστικής υφής κριτική στη θρησκεία. Αυτό δεν ήταν δύσκολο να βρει ανταπόκριση στα ακροατήρια των μαρξιστικών σεμιναρίων, αφού η ρωσική Εκκλησία στήριξε ανεπιφύλακτα ακόμα και τις βαρβαρότητες του τσαρικού καθεστώτος.

Όμως, μπορώ να ισχυριστώ με βεβαιότητα ότι όλοι όσοι πήραν μέρος ενεργά στην εκπλήρωση των πενταετών πλάνων ανοικοδόμησης της χώρας (που το κόμμα και τα ΜΜΕ όλο αυτόν τον αναπτυξιακό βιομηχανικό οργανισμό τον συνέδεαν με την οικοδόμηση του σοσιαλισμού) δεν είχαν κάνει κτήμα τους τις ερμηνείες των μαρξιστικών σεμιναρίων του συστήματος για τις αξίες στις οποίες οι ίδιοι πίστευαν. Διατήρησαν –σε μεγαλύτερο ή σε μικρότερο βαθμό και βάθος– τη θρησκευτική τους αντίληψη για τον κόσμο και μαζί τη θρησκευτική τους αντίληψη για το ηθικά ορθό. Κι όμως, συμμετείχαν ενεργά (ακόμα και με ενθουσιασμό) στην πραγματοποίηση του προγράμματος μιας ηγετικής δύναμης της χώρας, του κομμουνιστικού κόμματος, που υποστήριζε και διακήρυνε μια

κοσμοαντίληψη εχθρική προς τη δική τους. Εδώ, δεν υπεισέρχομαι αναλυτικά στο θέμα της λαθεμένης πολιτικής και ιδεολογικής διαχείρισης αυτού του θέματος από το κόμμα.

Αυτό το παράδοξο (το να δουλεύεις για την επιβεβαίωση μιας αλήθειας στην οποία δεν πιστεύεις που, όμως, ως ηθικό και ως κοινωνικό άτομο να αισθάνεσαι ότι σε εκφράζει) έχει την εξήγησή του στο γεγονός ότι στους περισσότερους πιστούς οι θρησκευτικές αξίες λειτουργούν σε δυο επίπεδα, με μεγαλύτερη η μικρότερη αυτονομία το καθένα. Το ένα επίπεδο αφορά στον μεταφυσικά επινοημένο κόσμο της πίστης. Αφορά στο λεγόμενο «κόσμο του θεού» και στον «ίδιο» το θεό ως πηγή όλων των αξιών (και όλων των πραγμάτων), ενώ το άλλο αφορά στον πραγματικό κόσμο στον οποίο ο πιστός ζει και του οποίου δέχεται τις αρνητικές και τις θετικές επιδράσεις και που ανάλογα διαμορφώνει τις ανάγκες του και τις επιθυμίες του.

Ο «θεϊκός λόγος» στον πιστό λειτουργεί επίσης σε δύο επίπεδα. Το πρώτο συμβάλλει στην ένταξη του ατόμου, του πιστού, στη θρησκευτική κοινότητα, στην ενορία, η οποία έχει ως κυρία αποστολή να διατηρεί και να αναπτύσσει τον ψυχικό και διανοητικό (για πολλούς) δεσμό του με το θεό, με τον «λόγο του θεού», δηλαδή με την υπόσχεση της θεολογίας για έναν κόσμο του δικαίου, της αγάπης και της χριστιανικής αρετής, αλλά και της αθανασίας της ψυχής. Στο επίπεδο αυτό στη συνείδηση του πιστού κυριαρχεί το μεταφυσικό στοιχείο. Η θεολογική υπόσχεση αφορά έναν κόσμο ο οποίος είναι ανεξάρτητος από την πραγματικότητα στην οποία ζει το άτομο. Αυτό συνιστά μια μορφή αλλοτρίωσης του ατόμου από τον βιωματικό εαυτό του. Η προσευχή, που είναι το «μέσο» «επαφής» ή «συνάντησης» του πιστού με το θεό, έχει σκοπό την απομάκρυνση του ατόμου «από τα εγκόσμια». Όμως, στην ενορία αναπτύσσεται και η ιδέα ή και η πράξη της αλληλεγγύης μεταξύ των πιστών, των θρησκευόμενων, που συνήθως διακατέχεται από γνήσια ανθρώπινα συναισθή-

ματα, ανάλογα και με τον αρχιερέα που μεριμνά και για την τακτική προσέλευση των πιστών στην εκκλησία.²

Ο πραγματικός κόσμος στον οποίο ζει ο πιστός κρίνεται επίσης με δυο κριτήρια: α) με το κατά πόσο αυτός ο πραγματικός κόσμος συγκλίνει ή αποκλίνει από το «λόγο του θεού», από την υπόσχεση της θεολογίας για τον κόσμο του θεού³ και από τις αξίες της θρησκείας, καθώς και από την εικόνα της «σωστής» κοινωνίας την οποία το θρησκευόμενο άτομο κατασκεύασε στη συνείδησή του, στη σκέψη του· β) ο πιστός, ως κοινωνικό άτομο, κρίνει την πραγματικότητα με βάση τις βιοτικές και τις κοινωνικές του ανάγκες ή και με βάση τις ανάγκες που έχουν να κάνουν με τους σκοπούς της ζωής του και τις προσωπικές του φιλοδοξίες ή ακόμα και τις προσωπικές του επιθυμίες. Στο επίπεδο αυτό τα κίνητρα για τη στάση του ατόμου απέναντι στην πραγματικότητα έχουν τη δική τους αυτονομία. Από ηθική άποψη ο θρησκευόμενος κρίνει τους άλλους με το κατά πόσο ο τρόπος της ζωής τους, η συμπεριφορά τους ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις και τα ηθικά πρότυπα της

χριστιανικής διδασκαλίας. Στην εποχή μας αυτός ο τύπος του χριστιανού σπανίζει. Ο προβαλλόμενος με κάθε μέσο καταναλωτικός τρόπος ζωής υπερέχει κάθε άλλου τρόπου ζωής. Αυτή είναι η γενική εικόνα που παρουσιάζει ο σύγχρονος κόσμος.

Εξάλλου, η γενικευμένη συνολική εμπειρία βεβαιώνει ότι το άτομο που λιμοκτονεί ή ο γονιός σε οικογένεια που λιμοκτονεί ή βρίσκεται σε κατάσταση έσχατης αθλιότητας, αντιδρά κατά έναν αυθόρμητο ή και ενστικτώδη τρόπο απέναντι στην πραγματικότητα ή και απέναντι σε κείνους που ευθύνονται ή πιστεύει ότι ευθύνονται για την κατάστασή του. Ούτε θέλει ούτε μπορεί να λειτουργήσει σύμφωνα με τις επιταγές της θρησκευτικής πίστης του. Ή το κάνει αυτό με έναν επιλεκτικό τρόπο. Επιλέγει τις θρησκευτικές επιταγές που δικαιολογούν την αυθόρμητη και συνήθως βίαιη αντίδρασή του στην πραγματικότητα για την ικανοποίηση βιοτικών αναγκών του. Οι λεγόμενες δέκα εντολές του Μωυσή παραβιάζονται σε ευρύτατη έκταση. Οι «εντολές» «Ου κλέψεις», «Ου ψευδομαρτυρήσεις» ή ακόμα και «Ου φονεύσεις» χάνουν την όποια επίδρασή τους στη συμπεριφορά του ή ακόμα και στη συνείδησή του. Όμως, όταν αυτή η αντίδραση προσλαμβάνει μαζικό χαρακτήρα, τότε οι μετέχοντες σ' αυτή, π.χ. οι μετέχοντες σε μια αυθόρμητη λαϊκή εξέγερση λειτουργούν στο όνομα του δικαίου – ανθρώπινου και «θεϊκού». Στην περίπτωση μιας εξέγερσης που στοχεύει στην κατάργηση των κοινωνικών αιτίων της αδικίας κυριαρχεί η ιδέα του ανθρώπινου δικαίου. Ο θεϊκός λόγος χάνει την αυτονομία του. Το λεγόμενο «θεϊκό δίκαιο» ή το «δίκαιο του θεού» από απώτερος σκοπός ή προορισμός του ανθρώπου μετατρέπεται σε μέσο για την προώθηση του πραγματικού ανθρώπινου δικαίου, η αναφορά στο «θεϊκό δίκαιο» χρησιμοποιείται ως «επιχείρημα» ή και ως πρόσχημα για την ικανοποίηση πραγματικών αναγκών και πραγματικών κοινωνικών επιδιώξεων.

Είναι και αυτό ένα φαινόμενο που, κατά τη δική μου άποψη, επιβεβαιώ-

2. Στο άρθρο «*Ενορία και Ορθόδοξη Εκκλησία*» του πρωτοπρεσβύτερου ομότιμου καθηγητού Πανεπιστημίου Αθηνών Γεωργίου Α. Μεταλλινού διαβάζουμε: «Στην εκκλησιαστική μας πραγματικότητα η μικρότερη ενότητα, ο πυρήνας της Εκκλησίας, είναι η ενορία. Ως ευχαριστιακή σύναξη των πιστών εμφανίζεται η (κάθε) ενορία, σε συνάρτηση βέβαια με την επισκοπή, στην οποία οργανικά ανήκει, ως «η καθολική εκκλησία» (η Εκκλησία) στον συγκεκριμένο τόπο και χρόνο. Ο πιστός ζει το μυστήριο της Εκκλησίας στη ζωή και την πράξη της ενορίας του, μέσα στην οποία αγωνιζόμενος και αγιαζόμενος, ενώνεται με τον Χριστό και τους εν Χριστώ αδελφούς του, πραγματοποιώντας συνεχώς την εν Χριστώ ύπαρξή του, την εκκλησιαστικότητά του. Ο λόγος, συνεπώς, για την ενορία και τη ζωή της είναι στην ουσία του λόγος για την ίδια την Εκκλησία και την παρουσία της στον κόσμο».

3. Δεν θα πρέπει να ξεχνούμε ότι για τον πιστό και ο επινοημένος φανταστικός «κόσμος του θεού» στη συνείδησή του λειτουργεί ως ένας πραγματικός συντελεστής που επηρεάζει, ενίοτε κατά έναν αποφασιστικό τρόπο τη στάση του απέναντι στην πραγματική πραγματικότητα, στον πραγματικό κόσμο μέσα στον οποίο ζει ή ακόμα και τη στάση του απέναντι στον πραγματικό κόσμο τον οποίο θέλει να φτιάξει.

νει την αλήθεια ότι στην «προϊστορία του ανθρώπου» (έκφραση και θέση του Μαρξ) η θρησκευτική αλλοτρίωση δεν λειτουργεί πάντα ως ανασταλτικός παράγοντας αντίδρασης στην πάλη για την κοινωνική και ειδολογική καταξίωση του ανθρώπου. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι εδώ έχουμε να κάνουμε με το φαινόμενο (το νόμο) της άρνησης της άρνησης. Ο πιστός αρνείται τον «θεικό» εαυτό του μέσα από τον αγώνα για την κοινωνική και ανθρώπινη ειδολογική καταξίωσή του, που την εκλαμβάνει ως δικαίωση του «θεικού» εαυτού του! (επαναλαμβάνω: μιλώ για τον χριστιανό θρησκευόμενο και όχι για τον θρησκόληπτο χριστιανό). Νομίζω ότι το φαινόμενο αυτό χρήζει ειδικής διδακτορικής διατριβής, με το ερώτημα αν η ενεργός συμμετοχή του πιστού σε μια λαϊκή εξέγερση, σε μια επανάσταση που στοχεύει στην ανατροπή του συστήματος που αναπαράγει τη θρησκευτική αλλοτρίωση και μαζί την κατάργηση του καθεστώτος εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο, μπορεί να συμβάλει στην υπέρβαση του φάσματος των αντιφάσεων που κουβαλά μέσα του ο πιστός ως αλλοτριωμένη ύπαρξη. Βέβαια, το θέμα αυτό έχει να κάνει και με τη συνειδητή συμμετοχή του πιστού ως κοινωνικού ατόμου σ' αυτόν τον αγώνα ή σ' αυτή τη διαδικασία.

Η εμπειρία δείχνει ότι –ανάλογα και με τη χώρα– ένα μεγάλο τμήμα των εξεγερμένων πιστών υιοθετούν τους κοινωνικούς σκοπούς του επαναστατικού κινήματος χωρίς να έχουν διαμορφώσει σαφή αντίληψη γι' αυτούς. Αρκεί να πιστέψουν ότι ο άνθρωπος μπορεί να αλλάξει την κοινωνία, μπορεί ν' αλλάξει τον κόσμο, να τον κάνει καλύτερο, χωρίς να χρειαστεί να προσφύγει στη βοήθεια μιας «ανώτερης» τρίτης δύναμης. Αυτό είναι το αποφασιστικό βήμα στο δρόμο απαλλαγής του πιστού από τη θρησκευτική-θεολογική αλλοτρίωσή του. Αυτό ήταν οπωσδήποτε ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματα της Οκτωβριανής Επανάστασης, που επηρέασε έως και καθοριστικά τις συνειδήσεις δεκάδων ή και εκατοντάδων εκατομμυρίων εργα-

τών σε όλο τον κόσμο, επηρέασε ή και άλλαξε καθοριστικά την αυτοπεποίθηση του διεθνούς εργατικού κινήματος, μαζί και ένα σημαντικό τμήμα της διανόησης, που ήταν δίπλα του στην πάλη για το σοσιαλισμό.

Νομίζω ότι οι παραπάνω αναφορές δίνουν το διανοητικό και το ηθικό κλίμα μέσα στο οποίο πραγματοποιείται η αλλαγή της στάσης του πιστού απέναντι στην πραγματικότητα η οποία παρακολουθείται και με την αλλαγή κινήτρων στην πορεία της επανάστασης, αλλά και στη διαδικασία μετάβασης στο σοσιαλισμό. Η μελέτη της σχετικής εμπειρίας όχι μόνο της Ρωσίας, αλλά και των χωρών του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού, για τα χρόνια αμέσως μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως τεκμήριο για την επιβεβαίωση αυτής της εκτίμησης. Ενδεικτικά αναφέρω εδώ το βιβλίο του Λευτέρη Μαυροειδή (1988) *Από το σταλινισμό στην περσετρόικα. Η προσωπική μου μαρτυρία από τον κόσμο του υπαρκτού σοσιαλισμού (1947-1987)* όπου μιλά για την ηθική και ψυχική ευφορία ή και για την κοινωνικοπολιτική ανάταση του βουλγαρικού λαού, των ανθρώπων που συμμετείχαν ή/και βίωναν τη διαδικασία για την οικοδόμηση ενός υποσχόμενου από τους κομμουνιστές δίκαιου, καλού κόσμου. Ο Μαυροειδής παρουσιάζει παραστατικά συγκεκριμένες εικόνες που πιστοποιούν αυτή την ψυχική και ηθική ευφορία, αλλά και την αυτοπεποίθηση του λαού για την επιτυχία αυτού του εγχειρήματος. Και βέβαια, κορυφαίο επιχείρημα υπέρ αυτής της εκτίμησης είναι η περίπτωση της Κίνας με το κίνημα του Μάο Τσε Τουγκ, αλλά και της Κούβας με τον Φιντέλ Κάστρο. Ενώ υπάρχει και η δική μας εμπειρία με αναφορά στην αλλαγή που έφερε το ΕΑΜ, το εαμικό κίνημα στη συνείδηση του ελληνικού λαού, ειδικότερα στη συνείδηση της νεολαίας.

Τα παραπάνω ειπωθήκαν για να τονιστεί ότι από την άποψη της διαδικασίας αλλαγής του κόσμου η αξία των θρησκευτικών αξιών (του χριστιανισμού, του ισλάμ, του βουδισμού) είναι τόσο

όση είναι η κινηματική-αγωνιστική δυναμική την οποία απελευθερώνουν στον πιστό μέσα από την ενεργό συμμετοχή του σ' αυτή την επαναστατική διαδικασία. Σ' αυτή τη συνειδησιακή μετάλλαξη ουσιαστικό ρόλο παίζει η αντίληψη της ταυτότητας βασικών αξιών της χριστιανότητας και του σοσιαλισμού-κομμουνισμού.

Χριστιανισμός και σοσιαλισμός

Μιλούμε εδώ για αξίες του χριστιανισμού όπως η ιδέα της κοινοκτημοσύνης (σε ό,τι αφορά τα βασικά μέσα παραγωγής και τους εθνικούς πόρους), η ιδέα του ανθρωπισμού, της ισότητας, οικονομικής και κοινωνικής όμως, όχι ισοπέδωσης για τη μαρξιστική άποψη, που δίνει έμφαση στην προσωπική δημιουργική πρωτοβουλία του καθενός, τον οποίο ο σοσιαλισμός αντιμετωπίζει ως αυτόνομο άτομο. Όχι κομφορμισμός στα πρότυπα ζωής, όχι ριγορισμός –όχι άτεγκτη, σκληρή εφαρμογή ηθικών κανόνων συμπεριφοράς στην καθημερινότητα, ανεξάρτητα και από τις συνθήκες– περιθώρια ηθικής ελευθερίας του ατόμου. Η ηθική προσωπικότητα του ατόμου στο σοσιαλισμό (και η ηθική συμπεριφορά του) δεν διαμορφώνεται με αναφορά στο φόβο, την απειλή για την τιμωρία από μια τρίτη δύναμη. Η ιδέα του ανθρωπισμού στο σοσιαλισμό είναι συνυφασμένη με την ιδέα για την ελευθερία του ατόμου και ηθικά υπεύθυνου κοινωνικού ατόμου. Ο άνθρωπος ως αυταξία, ως αιτία και δημιουργός του κόσμου του ανθρώπου είναι στην καρδιά του σοσιαλιστικού, του μαρξιστικού ανθρωπισμού. Και στο θέμα αυτό είναι προφανής και ουσιαστική η διαφορά του από την ιδέα του χριστιανικού ανθρωπισμού.

Η ιδέα του χριστιανικού ανθρωπισμού δεν ορίζει και δεν αντιλαμβάνεται τον άνθρωπο ως αυταξία, αλλά ως δημιουργήμα του πατέρα-θεού, που όλοι υποχρεώνονται να σέβονται, όχι απλώς ως πατέρα, αλλά και ως αφέντη, δηλαδή να υποτάσσονται σ' αυτόν, στη θέλησή

του και στις όποιες επιλογές του. Η ζωή και ο θάνατος των ανθρώπων αποτελεί τη λογική έκφραση αυτής της σχέσης, που μας παραπέμπει στις συνθήκες τις εποχής που γεννήθηκε και απλώθηκε ο χριστιανισμός, ενώ παράλληλα αναπτύχθηκε ένα ιδεολογικό κατεστημένο με σκοπό την ανασκευή του πνεύματος, του χαρακτήρα και των επιδιώξεων του αρχικού γνήσιου χριστιανικού κινήματος, ευνουχίζοντάς το ιδεολογικά και πολιτικά έτσι που, μέσα από αυτή τη χειραγωγική επέμβαση, που στους επόμενους αιώνες εξελίχθηκε σε καθεστώς, ενισχύθηκε η άποψη για τη σχέση θεού και πιστών, θεού και ανθρώπων ως μια ιδιοκτησιακή σχέση αφέντη-δούλου. Αυτή η σχέση έχει περάσει ακόμα και στα εκκλησιαστικά τελετουργικά. Ενδεικτικά αναφέρομαι εδώ στο λεγόμενο «μυστήριο του γάμου». Το τελετουργικό του (ορθόδοξου) χριστιανικού γάμου αναδεικνύει δύο βασικά στοιχεία της σχέσης θεού-ανθρώπου. Ο γάμος είναι μια διαδικασία πιστοποίησης της μεταφυσικής σχέσης του πιστού με το θεό, δηλαδή με τον αποστασιοποιημένο φανταστικό-φαντασιακό κόσμο του εαυτού του. Ο γάμος είναι «μυστήριο» επειδή ο κόσμος του επέκεινα, ο μεταφυσικός κόσμος είναι λογικά ασύλληπτος. Με το γάμο πιστοποιείται και ένα άλλο στοιχείο της θεολογικής αντίληψης για τη σχέση θεού-ανθρώπου ως σχέση αφέντη-δούλου. Αυτό πιστοποιείται με τη φράση του κληρικού που στεφανώνει τους δυο υποψηφίους: «παντρεύεται ο δούλος του Θεού τη δούλη του Θεού». Μ' αυτό πιστοποιείται «επίσημα» η ιδιοκτησιακή σχέση θεού-ανθρώπου. Τη στιγμή του γάμου, της στέψης –χάρη και στο κλίμα που δημιουργείται στο ναό, με τη γνωστή τελετουργία– το αίσθημα της αγάπης προσλαμβάνει ένα μεταφυσικό περιεχόμενο. Η αγάπη του πιστού προς το συνάνθρωπο περνά μέσα από την αγάπη προς το θεό-δημιουργό.

Χωρίς την αγάπη στο «Δημιουργό» η αγάπη προς τον άνθρωπο που διακηρύττει ο χριστιανικός ανθρωπισμός χάνει το πραγματικό του νόημα. Γι' αυτό στην πράξη δεν ξεπερνά το όριο της φι-

λανθρωπίας. Θα πρέπει να πω ότι στην εποχή μας ο χριστιανικός ανθρωπισμός της χριστιανοσύνης μπορεί, κατά περίπτωση, να ξεπεράσει τα όρια της φιλανθρωπίας, όμως χωρίς τη μέριμνα για την κατάργηση των αιτίων που ευθύνονται για την καθολική παραβίαση της αρχής του ανθρωπισμού. Στο σημείο αυτό νομίζω ότι θα ήταν σοβαρή παράλειψη να μην πω ότι ο σημερινός πάπας, ο πάπας Φραγκίσκος (Franciscus), έχει μιλήσει τη γλώσσα του ανθρωπισμού και όχι μόνο τη γλώσσα της φιλανθρωπίας και της ελεημοσύνης. Μίλησε δημόσια και μιλά σε κάθε περίπτωση που του δίνεται η ευκαιρία για την κατάργηση των οικονομικών και κοινωνικών αιτίων καθολικής παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Μάλιστα, καυτηρίασε με σαφήνεια τη συμπεριφορά του κεφαλαίου για τη φτώχεια και για τα κακά του κόσμου. Αυτό θα πρέπει να εκτιμηθεί ανάλογα από την Αριστερά. Βέβαια, δεν πρέπει να μας διαφεύγει ότι η χριστιανική Εκκλησία, με όλες τις παραλλαγές της, εντάσσεται οργανικά στο σύστημα και τη ζωή του σύγχρονου καπιταλισμού, είναι για πολλές χώρες οργανική συνιστώσα του.

Με αυτές τις αναγκαίες διευκρινίσεις οφείλουμε να εκτιμήσουμε και δύο άλλες ιδέες και αξίες του χριστιανισμού – τον αλτρουισμό και την ιδέα της ειρήνης. Ο χριστιανικός αλτρουισμός καθώς και η ιδέα της ειρήνης, με τις αναγκαίες ερμηνείες που καθιστούν αυτές τις αξίες αγωνιστικά λειτουργικές, ή ακόμα (για ορισμένες χώρες) και κοινωνικά λειτουργικές, έχουν τη θέση τους σε έναν σοσιαλισμό, σε συνθήκες που ο συσχετισμός δύναμης με τον καπιταλισμό δεν έχει κριθεί υπέρ του. Θα μπορούσε να κατονομάσει κανείς και τη χριστιανική ιδέα της αλληλεγγύης· όμως, στην πράξη (ή ακόμα και στη σκέψη), η χριστιανική αλληλεγγύη δεν ξεπερνά τα όρια της φιλανθρωπίας. Πρόκειται για ένα φαινόμενο το οποίο θα παρακολουθεί την ανθρωπινή σκέψη και τις διανθρώπινες σχέσεις για πολλές πολλές γενιές, ακόμα και στη μακρά χρονική περίοδο της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης του σοσιαλισμού.

Με την καθολική και ανεπίστρεπτη παγκόσμια επικυριαρχία του σοσιαλισμού στον κόσμο (σ' αυτό στόχευαν οι κλασικοί του μαρξισμού, αλλά και η Οκτωβριανή Επανάσταση), η χριστιανική ερμηνεία αυτών των δύο αρχών θα χάσει την καθολική ή ακόμα και την ιδιαίτερη σημασία της στη λειτουργία των συλλογικοτήτων. Βέβαια, αυτό αφορά μια ιστορική προοπτική για την οποία δεν μπορούμε να μιλήσουμε με πλήρη και οριστική βεβαιότητα. Πάντως, για την περίοδο μετάβασης στο σοσιαλισμό, άρα και για τη θεωρία μετάβασης στο σοσιαλισμό, η υπέρβαση της θεολογικής ερμηνείας αυτών των ιδεών έχει τη δική της ιδεολογική και πρακτική-πολιτική σημασία. Υιοθετώντας το συλλογισμό του Μαρξ, μπορούμε να πούμε ότι στον ολοκληρωμένο σοσιαλισμό, δηλαδή στον κομμουνισμό, ο αλτρουισμός και η ειρήνη θα έχουν πάψει να αποτελούν κοινωνικό ή ακόμα και ηθικό πρόβλημα. Η παραβίαση της ιδέας της ειρήνης είναι ίδιον των ταξικών κοινωνιών, είναι συνηφασμένη με τις αντιφάσεις, τις ανταγωνιστικές αντιπαλοότητες, ανθρώπων, ανθρωπίνων συλλογικοτήτων, χωρών και κρατών, με την τάση επικράτησης ή και επικυριαρχίας του ενός πάνω στον άλλο, πάνω στους άλλους.

Απ' όλα αυτά προκύπτει ότι στη διαικασία μετάβασης στο σοσιαλισμό, αλλά και στη διαδικασία οικοδόμησής του, ο πιστός που με το δικό του τρόπο αντιλαμβάνεται τις αξίες του σοσιαλισμού μπορεί να είναι οργανικά ενεργός μέτοχος αυτής της διαδικασίας, μέσα από την οποία αναπτύσσει την αυτόνομη προσωπικότητά του στη βάση της οποίας είναι η ιδέα ότι ο άνθρωπος είναι αυταξία, είναι αιτία και δημιουργός του εαυτού του, είναι δημιουργός του αυθεντικού δικού του ανθρωπίνου κόσμου, χωρίς την αναφορά σε κάποια μεταφυσική τρίτη δύναμη, τρίτο συντελεστή. Αυτό μπορεί να συμβεί. Και έχει συμβεί σε ένα ορισμένο τμήμα των ανθρώπων που συμμετείχαν σ' αυτή τη διαδικασία στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού, χωρίς να έχουν πάψει να αενερίζουν το φάσμα της ανθρωπίνης ζωής και μέσα



από μεταφυσικά σχήματα σκέψης και συναισθημάτων. Θα πρέπει, βέβαια, να τονιστεί ότι ο σοσιαλισμός δεν μπορεί να επιτευχθεί στη βάση μιας θρησκευτικής ιδεολογίας, π.χ. της ιδεολογίας του «χριστιανικού σοσιαλισμού», του «κοινωνικού χριστιανισμού». Ο χριστιανικός σοσιαλισμός, σύμφωνα με τη φιλοσοφία του «κοινωνικού χριστιανισμού», γράφει ο Νικόλαος Ψαρουδάκης (1973: 91-92), «είναι η ανθρώπινη απάντηση στην απαίτηση του χριστιανισμού για μια καινούργια κοινωνία, σύμφωνη με τη διδασκαλία της αγάπης»· ή, σε μια άλλη διατύπωσή του: «Ο χριστιανικός σοσιαλισμός είναι ο επιστημονικός σοσιαλισμός χωρίς την υλιστική του κοσμοθεωρία» και αποτελεί «λαμπρή σύνθεση του θείου και του ανθρώπινου πολιτισμού». Σ' αυτή την αντίληψη του σοσιαλισμού το πρόβλημα της αλλοτρίωσης και της χειραφέτησης του ανθρώπου μένει στο περιθώριο της σκέψης.

Σκοπός του σοσιαλισμού-κομμουνισμού του Μαρξ (μόνο γι' αυτόν το σοσιαλισμό μιλάμε όταν θέλουμε να μιλήσουμε τη γλώσσα της ιστορικής και ανθρωπολογικής, τώρα πλέον, ανα-

γκαιότητας, σε μια σύγχρονη μελλοντική του παραλλαγή) είναι η χειραφέτηση του ανθρώπου από κάθε μορφή αλλοτρίωσης και η δημιουργία ενός αυθεντικού ανθρώπινου κόσμου που θεωρεί, αντιλαμβάνεται και αντιμετωπίζει τον άνθρωπο ως αυταξία και ως αιτία και δημιουργό του εαυτού του, του δικού του ανθρώπινου κόσμου. Πάνω σ' αυτή την αρχή και αλήθεια οικοδομείται όλο το οικοδόμημα της κοινωνίας των «ελεύθερα συνεταιρισμένων ανθρώπων» (Μαρξ). Σπεύδω όμως να πω ότι στην έννοια της ελευθερίας ανήκει οργανικά η νομικά-θεσμικά και κοινωνιολογικά κατοχυρωμένη ελευθερία του καθενός να οικοδομήσει την προσωπικότητά του και να οργανώσει τη ζωή του ως αυτόνομη οντότητα. Πρόκειται για ένα θέμα με πολλές παραμέτρους στη μελέτη του οποίου δεν σκοπεύω να υπεισέλθω εδώ.

Η παραπάνω σύντομη ανάλυση, νομίζω, ότι στηρίζει επαρκώς την άποψή μου για την ανάγκη να αποσαφηνιστεί η σχέση σοσιαλισμού και χριστιανισμού, λαμβάνοντας υπόψη τις εκτιμήσεις και τα λάθη τα οποία έχουν γίνει από τη μεριά της ριζοσπαστικής (μαρξιστικής και

λενινιστικής) Αριστεράς και της ευρύτερης, μάλλον, Αριστεράς στο θέμα της θρησκείας, με αναφορά και στο γεγονός ότι το εκκλησιαστικό κατεστημένο (υποστηριζόμενο και από ένα ευρύ φάσμα χριστιανών ιδεολόγων και διανοουμένων γενικότερα) επιχειρεί, με μεγάλο βαθμό επιτυχίας, να υιοθετήσει (ή να σφετεριστεί;) συνθήματα της Αριστεράς, δίνοντας σ' αυτά το περιεχόμενο που ταιριάζει στο ρόλο της, που ποτέ δεν ξεπερνά τα όρια του συστήματος, ακόμα και όταν φραστικά ασκεί «δριμεία» κριτική στην εξουσία του κεφαλαίου και στην καταναλωτική κοινωνία. Πράγμα το οποίο, βέβαια, δεν πρέπει να αγνοείται από την Αριστερά, αφού και ο λόγος είναι πράξη, όταν ο αποδέκτης πιστός ή ο οποιοσδήποτε αποδέκτης τον παίρνει τοις μετρητοίς και επιχειρεί να διαμορφώσει ανάλογα την κοινωνική και την πολιτική στάση του απέναντι στο σύστημα. Όμως, πολύ περισσότερο η Αριστερά δεν πρέπει να αγνοεί το γεγονός ότι με τον «αντικαπιταλιστικό» της λόγο η Εκκλησία και οι ιδεολόγοι και προπαγανδιστές αυτού του λόγου δημιουργούν την εντύπωση ότι ο χριστιανισμός μπορεί να καλύψει το ιδεολογικό κενό που δημιούργησε η κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού, που ερμηνεύτηκε ως το «τέλος του μαρξισμού» – εσκεμμένα ή από άγνοια.

Αν θέλαμε με αφοριστικό τρόπο να χαρακτηρίσουμε τη σχέση σοσιαλισμού και χριστιανισμού ή θα λέγαμε ότι δεν υπάρχει χριστιανικός (ούτε γενικότερα θρησκευτικός) σοσιαλισμός. Ο σοσιαλισμός ή θα είναι το αυθεντικό έργο του ανθρώπου ή δεν θα υπάρξει καθόλου. Καμιά επινοημένη τρίτη δύναμη δεν θα κάνει τον άνθρωπο ικανό για το σοσιαλισμό. Ο σοσιαλισμός ξεκινά από τους ανθρώπους και καταλήγει στους ανθρώπους. Δεν μπορεί να φτιαχτεί ένας αυθεντικά ανθρώπινος πολιτισμός με μεταφυσικούς όρους και με μεταφυσικές ερμηνείες των ανθρωπιστικών αξιών. Καλό και κακό για το σοσιαλισμό είναι έννοιες ανθρώπινες, με κοινωνικοϊστορικό περιεχόμενο. Δεν είναι έννοιες μεταφυσικές. Ανάλογα ερμηνεύει

ο σοσιαλισμός και το «κοινό καλό». Το κοινό καλό δεν έχει άλλη αφετηρία ή άλλον αποδέκτη πέραν του ανθρώπου, της ανθρωπότητας. Το κοινό καλό είναι το συμφέρον των πολλών: οικονομικό, πολιτικό, πολιτιστικό, οικολογικό. Το κοινό καλό δεν είναι η «σωτηρία της ψυχής». Ο σοσιαλισμός απορρίπτει την άποψη ότι ο άνθρωπος είναι αμαρτωλός. Απορρίπτει τη μεταφυσική-μυστικιστική έννοια της «αμαρτίας». Το «αμάρτημα» (η παραβίαση κάποιων κανόνων της ζωής) έχει κοινωνικό περιεχόμενο. Ο σοσιαλισμός ορίζει τη σχέση του ατόμου με την οργανωμένη κοινωνία η οποία εκφράζεται απέναντί του με τους νόμους και τους θεσμούς του. Οι νόμοι και οι θεσμοί της κοινωνίας είναι έργο ανθρώπων, όπως και η παραβίασή τους. Έχουν ανθρώπινα κίνητρα. Οι άνθρωποι απολογούνται σε ανθρώπους και δικαιώνονται ή καταδικάζονται από ανθρώπους – δίκαια ή άδικα, σύμφωνα με κάποιες γενικές ή ταξικές, ηθικές αρχές και κανόνες ζωής, που και αυτές είναι έργο των ανθρώπων. Διατυπώνονται από ανθρώπους για ανθρώπους. Αυτή είναι μια αέναη διαδικασία μέσα στη διαλεκτική εξέλιξη του ανθρώπινου πολιτισμού. Καμιά τρίτη δύναμη δεν κάνει τον άνθρωπο καλό η κακό.

Ή, για να το πω με άλλα λόγια: Ο σοσιαλισμός δεν πιστεύει σε κάποια μεταφυσική ουσία του ανθρώπου. Η ουσία του ανθρώπου είναι μέσα του, μέσα στον κόσμο που δημιουργεί, ζει, και αναπτύσσει. Ο άνθρωπος δεν ανήκει πουθενά, παρά μόνο στον εαυτό του. Ο άνθρωπος είναι ο κόσμος του ανθρώπου, στον οποίο συμπεριλαμβάνεται, βέβαια, και ο θρησκευτικός κόσμος των πιστών, την πίστη των οποίων ο σοσιαλισμός σέβεται και της οποίας την άσκηση υπερασπίζεται. Το παρόν και το μέλλον του ανθρώπου βρίσκεται στα χέρια των ανθρώπων, κανενός άλλου. Για το σοσιαλισμό δεν υπάρχει άλλο μέλλον από το μέλλον που δημιουργεί ο ίδιος ο άνθρωπος με το έργο και τη φαντασία του.

Ο σοσιαλισμός δεν έχει καμιά σχέση με την αυθαίρετη φαντασία και με το φαντασιακό. Όμως, έχει σχέση με τη δημιουργική φαντασία των ανθρώπων

στην οποία κυρίαρχη ιδέα είναι η ιδέα της κοινωνικής χειραφέτησης και της καταξίωσης του ανθρώπου ως ειδο-λογικού και κοινωνικού-πολιτισμικού όντος. Ο σοσιαλισμός δεν έχει σχέση με τη φαντασία που καταστρέφει, ούτε με τη φαντασία που «σώζει» τον άνθρωπο. Έχει σχέση με τη φαντασία που βοηθά τον άνθρωπο να καταξιωθεί με το δημιουργικό του έργο και με την ανθρωπιά του. Ο σοσιαλισμός δεν πιστεύει σε σωτήρες (μεσσίες) – θρησκευτικούς, μεταφυσικούς ή κοσμικούς.

Ο σοσιαλισμός θα έρθει ως η συνειδητοποιημένη αναγκαιότητα της εξέλιξης του πολιτισμού και ως αντίδραση στη χειραγωγή αυτής της αναγκαιότητας από τον καπιταλισμό, που στρεβλώνει την ποιότητα του ανθρώπου ως ειδο-λογικού όντος. Θα έρθει ως έργο των ελεύθερα και κριτικά σκεπτόμενων ανθρώπων.

Ο σοσιαλισμός ως αντίληψη και ως κίνημα (δηλαδή η Αριστερά) ξεκινά από τη θέση ότι υπάρχει μια διαλεκτική σχέση ανάμεσα στη θέληση και το αποτέλεσμα της ανθρώπινης πράξης. Ξεκινά από τη θέση ότι η ανθρώπινη σκέψη πάντα τείνει να γίνει κοινωνική πραγματικότητα και ότι, αφού γίνει κοινωνική πραγματικότητα, επηρεάζει καθοριστικά τη σκέψη. Αφετηρία και βάση αυτής της αλήθειας είναι η γνωστή θέση όλων των κοινωνικών στοχαστών και ερευνητών ότι οι άνθρωποι κάνουν τις συνθήκες, αλλά και οι συνθήκες τους ανθρώπους.

Η ιστορία του ανθρώπου διδάσκει ότι ο άνθρωπος είναι ικανός και για το καλό και για το κακό και ότι η κοινωνία είναι εκείνη που αναδεικνύει, ενθαρρύνει και πριμοδοτεί το καλό ή το κακό ή το συνδυασμό τους με έμφαση στη θετική ή την αρνητική πλευρά της ανθρώπινης φύσης. Ωστόσο, η ταξική δομή της κοινωνίας και κατ' επέκταση ο ταξικός χαρακτήρας της εξουσίας, αλλά και ο τρόπος που ασκείται η εξουσία μπορούν να επηρεάσουν καθοριστικά την ιδεολογία και μαζί την κλίμακα αξιών που θα επικρατήσουν –περισσότερο ή λιγότερο– στην κοινωνία. Απ' αυτό θα εξαρτηθεί, σε μεγάλο βαθμό, και η ανάδειξη και

προβολή των θετικών ή των αρνητικών πλευρών της ανθρώπινης φύσης, με βάση πάντα τη δεδομένη οικονομική βάση πάνω στην οποία χτίζεται η εξουσία και την οποία –περισσότερο ή λιγότερο, καλύτερα ή χειρότερα– υπηρετεί.

Αυτός είναι ο λόγος που και στον καπιταλισμό η Αριστερά διεκδικεί την κυβερνητική εξουσία. Όμως, το θέμα για την Αριστερά δεν είναι να βρεθεί στην εξουσία πάση θυσία. Η Αριστερά διεκδικεί την εξουσία για να κάνει πράξη τις ιδέες της και τους σκοπούς της: οικονομικούς, κοινωνικούς, πολιτιστικούς – στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό ή, έστω, στο βαθμό που δεν θίγεται η ιδεολογική της ταυτότητα και η αξιοπιστία της. Κάνει αυτή την επιλογή μόνον εφόσον δεν υπονομεύεται ο ιστορικός της ρόλος. Κάθε επιλογή της και κάθε ενέργειά της πρέπει να ενισχύει την αξιοπιστία της απέναντι στους εργαζομένους και τους πολίτες γενικότερα. Προωθεί και δημιουργεί καταστάσεις που της επιτρέπουν να λειτουργήσει από καλύτερες θέσεις στην ιστορία, στο κοινωνικό-ιστορικό γίγνεσθαι, με αδιαμφισβήτητο σκοπό το σοσιαλισμό. Ο σοσιαλισμός για την Αριστερά δεν είναι και δεν μπορεί να είναι θέμα συμβιβασμού με τη συντήρηση. Η Αριστερά γνωρίζει ότι οι ιστορικοί της στόχοι δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν χωρίς την ανατροπή του καπιταλισμού, χωρίς την ανατροπή της εξουσίας του κεφαλαίου.

Στην εποχή μας η μετάβαση στο σοσιαλισμό δεν είναι μόνο ταξικά ορισμένη αναγκαιότητα, αλλά μαζί και ανθρωπολογική-πολιτισμική αναγκαιότητα. Η ανθρωπότητα ως σκεπτόμενη οντότητα θα πρέπει να αντιμετωπίζει την αναγκαιότητα μετάβασης στο σοσιαλισμό ως αναγκαιότητα αποτροπής του κίνδυνου (της απειλής) της αυτοκαταστροφής της ή της «μετάβασής» της στην «πολιτισμική» καθολίκευση της «σύγχρονης» βαρβαρότητας που έχει εγκαθιδρυθεί από το κεφάλαιο για δισεκατομμύρια ανθρώπους.⁴ Αυτό σημαίνει ότι η Αριστε-

4. Με λιγότερο από ένα δολάριο τη μέρα ζουν 1,1 δισεκατομμύρια άνθρωποι το διάστημα 1990-1999.

ρά θα πρέπει να εντάξει οργανικά στη στρατηγική της την αντιμετώπιση του σύγχρονου ανθρώπινου προβλήματος (Βακαλιός, 1989- 2004). Στην εποχή μας ταξικό και το ανθρώπινο πρόβλημα είναι αλληλένδετα. Ωστόσο, προϋπόθεση της λύσης του ανθρώπινου προβλήματος είναι η λύση του ταξικού προβλήματος: η κατάργηση της εξουσίας του κεφαλαίου. Γι' αυτό στο κέντρο βάρους της στρατηγικής και της πολιτικής της Αριστεράς είναι η λύση του ταξικού προβλήματος. Θα πρέπει στο σημείο αυτό να υπενθυμίσω στον αναγνώστη ότι στην αντίληψη του Μαρξ αυτές οι δυο εκφράσεις της σκοποθεσίας της Αριστεράς –του ταξικού και του ανθρώπινου προβλήματος– είναι αλληλένδετες μεταξύ τους. Εκφράζουν τη φιλοσοφία της για την κοινωνία και τον άνθρωπο (Μαρξ, 1978-2012) και συγχρόνως ανταποκρίνονται στην υπαρξιακή ανάγκη επίλυσης του ανθρώπινου προβλήματος που με τον καπιταλισμό έχει επιδεινωθεί στο απροχώρητο, ενώ παράλληλα έχουν δημιουργηθεί οι αντικειμενικές και οι γνωστικές προϋποθέσεις για τη λύση του!

με 1,25 δολάρια τη μέρα ζουν 1,4 δισεκατομμύρια άνθρωποι, ενώ στο επίπεδο του 1,45 δολαρίων ζουν 1,75 δισεκατομμύρια άνθρωποι. Το 1990, 1,85 δισεκατομμύρια άνθρωποι ζούσαν κάτω από το επίπεδο της φτώχειας (World Bank, 2002· Δείκτης της ανθρώπινης φτώχειας ΟΗΕ [Human Development Report], 1998, σ. 14- 15 στο Μπαμπανάνσας [2016: 424- 425]).

Η ουσία της φιλοσοφίας της Αριστεράς για τον άνθρωπο συνίσταται στην αποδοχή δυο καίριων αληθειών: αφενός της αλήθειας ότι ο άνθρωπος από τη φύση του δεν είναι ούτε κακός, ούτε καλός· αφετέρου η κοινωνία που δημιουργεί ο ίδιος είναι αυτή που αναδεικνύει τις κακές ή τις καλές πλευρές των ανθρώπων. Από αυτή την άποψη η μετάβαση στο σοσιαλισμό σημαίνει τη δημιουργία συνθηκών που επιτρέπουν την ανάδειξη των θετικών πλευρών της ανθρώπινης φύσης, εκείνες που δεν βλάπτουν, αλλά ωφελούν το συνάνθρωπο. Αποφασιστικός συντελεστής γι' αυτό είναι ο συλλογικός (κοινοτικός) και ανθρωπιστικός χαρακτήρας του συστήματος των σοσιαλιστικών-κομμουνιστικών κοινωνικών σχέσεων. Ο σοσιαλισμός είναι μια κοινοτική κοινωνία. Οι ηθικές αξίες στην αντίληψη της Αριστεράς είναι σταθερές μεταβλητές, ο χρόνος και οι συνθήκες επηρεάζουν το περιεχόμενό τους και την κοινωνική και ανθρώπινη λειτουργία τους και την ίδια την ηθική τους δύναμη, με την παράλληλη ανάδειξη της αυτονομίας του δημιουργικού ατόμου ως φορέα της πολιτισμικής αναδημιουργίας της κοινωνίας. Ο μαρξιστικός σοσιαλισμός στοχεύει στην ανάπτυξη της πολιτισμικής οικογενεϊκότητας του ανθρώπου, την οποία και αντιλαμβάνεται ως τη σύνθεση του συνόλου των πολιτισμικών αξιών και επιτευγμάτων της ανθρωπότητας με τους όρους του κοινωνικά και ανθρωπολογικά χειραφετημένου ανθρώπου. **Τ**

<p>b Bloch, E. (1995), <i>The Principle of Hope</i>, The MIT Press.</p> <p>Αγουρίδης, Σ. (1985), <i>Ιστορία των χρόνων της Καινής Διαθήκης</i>, Θεσσαλονίκη, Πουρνάρας.</p> <p>Αγουρίδης, Σ. (2008), <i>Θεολογία και επικαιρότητα (Μελέτες και άρθρα)</i>, Αθήνα, εκδ. Άρτος και Ζωή.</p> <p>Βακαλιός, Θ. (1989), <i>Η ιδανική και η πραγματική εικόνα του ανθρώπου</i>, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.</p> <p>Βακαλιός, Θ. (2004), <i>Το πρόβλημα της ταυτότητας του ανθρώπου</i>, Αθήνα, εκδ. Ψηφίδα.</p>	<p>Βακαλιός Θ. (υπό έκδοση), <i>Ο άνθρωπος ως υπερβατικό ον και το πρόβλημα του μέτρου. Η δημιουργικότητα ως απειλή.</i></p> <p>Καούτσκι, Κ. (1980), <i>Η καταγωγή του χριστιανισμού</i>, Αθήνα, εκδ. Αναγνωστίδης.</p> <p>Λένιν, Β. Ι. (1978), <i>Άπαντα</i>, τόμ. 17, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.</p> <p>Μαρξ, Κ. (1978), <i>Κριτική της εγγελιανής φιλοσοφίας του κράτους και του δικαίου</i>, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση.</p> <p>Μαρξ, Κ. (2012), <i>Οικονομικά-φιλοσοφικά χειρόγραφα 1844</i>, Αθήνα, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο.</p>	<p>Μαυροειδής, Λ. (1988), <i>Από το σταλινισμό στην περεστρόικα. Η προσωπική μου μαρτυρία από τον κόσμο του υπαρκτού σοσιαλισμού (1947-1987)</i>, Αθήνα, Θεμέλιο.</p> <p>Μεταλληνός, Γ. (2004), <i>Ενορία: Η μεγάλη μας οικογένεια</i>, Θεσσαλονίκη, Ορθόδοξος Κυψέλη.</p> <p>Μπαμπανάνσας Σ. (2016), <i>Σύγκριση κοινωνικών συστημάτων</i>, Αθήνα, Παπαζήση.</p> <p>Ψαρουδάκης, Ν. (1973), <i>Η χριστιανική επανάσταση (η φιλοσοφία της επανάστασης)</i>, Αθήνα, εκδ. Μήνυμα.</p>
---	--	--